

Extended Abstract

DOI: 10.22099/JCLS.2025.50461.2049

Sociological Analysis of Children and Childhood in Sadegh Hedayat's Fictional Works

Fatemeh Taheri Sarvatmin

Atefeh Jamali *

Faramarz Khojasteh

Introduction

The concept of childhood as a sociocultural construct has undergone significant transformations throughout history. In modern contexts, this concept is understood as varying across cultures, each defining childhood according to its own social and cultural conditions. Through his diverse literary styles, Sadegh Hedayat offers a nuanced portrayal of children and childhood during the Pahlavi era. This study adopts a sociological lens to examine Hedayat's representation of childhood, exploring its intersections with the social, political, and cultural realities of the time. This research aims to elucidate the sociocultural positioning of children during the Pahlavi period and analyze how Hedayat's narratives represent childhood. The study addresses the following questions: How is childhood represented in Hedayat's works? What sociological patterns of childhood are identifiable in his stories? And how do these representations align with the sociopolitical and cultural dynamics of the era?

* Associate Prof of Persian Language and Literature, University of Hormozgan, Bandarabbas, Iran. (Corresponding Author)

jamali.atefeh@gmail.com

Article Info: Received: 2024-07-22, **Accepted:** 2025-01-27

COPYRIGHTS ©2025 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

Methodology

This study approaches the concept of childhood as a sociocultural construct, drawing on sociological theories and contextualizing them within the unique conditions of the Pahlavi era. It identifies recurring patterns of childhood in Hedayat's stories, including victimized children, orphaned children, rebellious children, innocent children, child brides, children as tools for income generation, children as symbols of generational continuity, favored children, and psychologically distressed children.

The methodology combines qualitative content analysis with an inductive approach. A close reading of Hedayat's texts facilitates the extraction and categorization of childhood-related themes, which are then analyzed within the study's sociological framework.

Discussion

Hedayat's fiction frequently portrays children as victims of poverty, social inequities, superstitions, and cultural issues. Socioeconomic hardships are a recurring theme, particularly in depictions of victimized children. For instance, in *Alaviyeh Khanom* (1943), child characters endure destitution, hunger, and illness, while *Asking for Forgiveness* (1932) presents an infant victimized by societal stigma and maternal jealousy tied to infertility. Abandoned children are another common motif, as seen in *The Woman Whose Husband Disappeared* (1933), where poverty and social shame lead parents to abandon their child.

In *Changal [Fork]* (1932), a naturalistic narrative, Hedayat explores the plight of orphaned children. Their father, an alcoholic, suffocates their mother, leaving the children to endure neglect and abuse at the hands of a stepmother, despite his physical presence.

Child marriage, reflecting the sociocultural norms of the time, is critically examined in works like *Alaviyeh Khanom*, where Esmat-Sadat is married off three times before she is the age of twelve due to economic constraints. Similarly, in *Mohallel* (1932), a girl as young as eight or nine is sold into marriage for a bag of nuts and three tomans, symbolizing the commodification of childhood.

The instrumentalization of children for economic gain is another prevalent theme. In *Alaviyeh Khanom*, children are depicted as tools for eliciting sympathy and generating income. Hedayat also examines the intergenerational transmission of violence, as in *Changal*, where Ahmad replicates his father's actions by strangling his sister, reflecting naturalistic themes of hereditary determinism.

The theme of the "unlived childhood" appears in *The Blind Owl*, where a child dies before experiencing the full spectrum of childhood. The "favored child" archetype, characterized by excessive parental affection, is portrayed in *Haji Agha* (1945). Meanwhile, the rebellious child is explored in *The Blind Owl* and *Laleh*, and the archetype of the innocent child appears in *Whirlpool* (1932).

Conclusion

Hedayat's realist, naturalist, and surrealist narratives collectively portray childhood as a locus of vulnerability and suffering, often marked by systemic oppression and societal neglect. Even middle-class children, such as those in *Whirlpool*, are not exempt from this suffering, as they often meet tragic ends. Through his stories, Hedayat critiques the sociopolitical and cultural failings of his time, exposing the enduring inequalities that undermine children's development and well-being.

While Hedayat's representations align with established sociological patterns of childhood –such as victimized, orphaned, rebellious, and innocent children– his work also introduces culturally specific archetypes. These include child brides, economically instrumentalized children, children as symbols of generational continuity, and psychologically troubled children. Ultimately, Hedayat's narratives serve as a critique of modernization's shortcomings, highlighting the persistent marginalization of children, particularly from lower socioeconomic backgrounds.

Keywords: Sociological patterns, childhood studies, fiction, Sadegh Hedayat

References:

- Corosaro, W. A. (2014). *Sociology of childhood* (A. Kermani & M. R. Ardashiri, Trans.). Tehran: Sales. [in Persian]
- Ghiasi, M. T. (2002). *Interpretation of The Blind Owl: A life story*. Tehran: Niloufar. [in Persian]
- Hatami, Z. (2018). *History of childhood in Iran (From the Naseri era to the end of the Reza Shah period)*. Tehran: Elm. [in Persian]
- Hedayat, S. (1952). *Light and shadow*. Tehran: Sina. [in Persian]
- Hedayat, S. (1963). *Alaviyeh Khanom and promiscuity*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Hedayat, S. (1965). *Haji Agha*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Hedayat, S. (1977). *The blind owl*. Tehran: Javidan. [in Persian]
- Hedayat, S. (2019). *Three drops of blood*. Tehran: Almas Parsian. [in Persian]
- Halaji, A. A., Taghavi, M., & Salehinia, M. (2020). Motif, types, and functions in Iranian stories of the 1940s and 1950s. *Bahar-e Adab*, 13(8), 168–191. [in Persian]
- Hunt, P. (2021). *Criticism, theory, and children's literature* (S. Rezvani & A. Yazdanpanah, Trans.). Tehran: Madrese. [in Persian]
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (2014). *Sociology of childhood: Theorizing childhood* (A. Kermani & A. Ebrahimiabadi, Trans.). Tehran: Sales. [in Persian]
- Jamali, A., & Khojasteh, F. (2014). The function of fantasy as a stereotype-breaking device in selected post-revolution children's and young adult stories. *Children's Literature Studies*, 5(1), 1–26. [in Persian]
- Jenks, C. (2009). *Childhood* (S. Imanian, Trans.). Tehran: Akhtaran. [in Persian]

- Keily, M. J. (2017). *An introduction to childhood studies* (A. Kermani, Trans.). Tehran: Sales. [in Persian]
- Khaksari, A. (2018). The evolution of the concept of childhood in adult short stories (1921–1978) (Master's thesis). University of Hormozgan. [in Persian]
- Khojasteh, F. (2007). Sociological analysis of Persian novels (1920–1953) (Doctoral dissertation). Shahid Beheshti University. [in Persian]
- Mesbahipour Iraniyan, J. (1979). *Social reality and the fictional world*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Mir-Abedini, H. (2001). *A century of Persian fiction* (Vols. 1–2). Tehran: Cheshmeh. [in Persian]
- Mohammadi, M. H., & Ghaeni, Z. (2003). *History of children's literature in Iran* (Vol. 5). Tehran: Chista. [in Persian]
- Mohammadi, M. H., & Ghaeni, Z. (2005). *History of children's literature in Iran* (Vol. 8). Tehran: Chista. [in Persian]
- Mohammadpour, A. (2013). *Qualitative research methodology: Anti-method 1 & 2*. Tehran: Jame'eh-shenasan. [in Persian]
- Mo'meni-Rad, A., et al. (2013). Qualitative content analysis in research: Nature, stages, and validity. *Educational Measurement*, 4(14), 187–222. [in Persian]
- Matouri, S. (2021). Analysis of the transformation of childhood imagery in adult plays from the beginning to 1971 (Doctoral dissertation). University of Hormozgan. [in Persian]
- Pollak, J. E. (1989). *Iran and Iranians* (K. Jahandari, Trans.). Tehran: Kharazmi. [in Persian]
- Postman, N. (2012). *The role of visual media in the disappearance of childhood* (S. Tabatabai, Trans.). Tehran: Ettela'at. [in Persian]
- Rabiei, M. (2012). The concept of childhood in realist children's stories of the 2000s (Master's thesis). Tehran Teacher Training University. [in Persian]
- Rahmanian, D., & Hatami, Z. (2014). Childhood and modernity during the Reza Shah era. *Cultural History Studies*, 5(20), 61–84. [in Persian]
- San'ati, M. (2005). *Sadegh Hedayat and the fear of death*. Tehran: Markaz. [in Persian]
- Seyyed Hosseini, R. (2008). *Literary schools* (Vol. 1). Tehran: Negah. [in Persian]
- Shaban, M. (2021). *Sociology of childhood: The social construction of childhood in Iran*. Tehran: Ravesh-shenasan. [in Persian]
- Shahabadi Farahani, H. R. (2006). *Introduction to children's literature*. Tehran: Kanoon. [in Persian]
- Sheikheh, R. (2019). An analytical study of social constructivism foundations on childhood and its educational implications (Master's thesis). Chamran University. [in Persian]
- Sorin, R. (2005). Changing images of childhood: Reconceptualising early childhood practice. *International Journal of Transitions in Childhood*, 1.

Taslimi, A. (2019). The destruction of experience in *The Blind Owl*. *Rokhsar-e Zaban*, 10, 20–29. [in Persian]

Woodhead, M., et al. (2018). *Essays in childhood studies* (Z. Ghani et al., Trans.). Tehran: Jame'eh-shenasan. [in Persian]

Yazdani Bajarboneh, F. (2023). Childhood and the destruction of experience in contemporary literature: Focusing on the works of Forough Farrokhzad, Sadegh Hedayat, Sohrab Sepehri, and Bijan Najdi (Master's thesis). University of Guilan. [in Persian]

Zolfaghari, H. (2016). *Popular beliefs of Iranians*. Tehran: Cheshmeh. [in Persian]

شاپا الکترونیکی: ۲۷۸۳-۰۶۱۶

مقاله‌ی علمی پژوهشی، دوفصلنامه، سال ۱۶، شماره‌ی دوم،
پاییز و زمستان ۱۴۰۴، پیاپی ۱۳۱، صص ۱۵۱-۱۵۰

DOI: 10.22099/JCLS.2025.50461.2049

تحلیل جامعه شناختی کودک و کودکی در آثار صادق هدایت

فاطمه طاهری سروتمین*

عاطفه جمالی**

فرامرز خجسته***

چکیده

کودکی مفهومی سیال و فرهنگ‌مبنا است و ارائه‌ی تعریفی واحد از آن ناممکن است. حتی در یک جامعه‌ی واحد نیز طیف‌های مختلفی از کودکی دیده می‌شود. برای رسیدن به شناختی کلی از مفهوم کودکی می‌توان از دانش‌هایی که دسته‌بندی‌هایی از کودکی دارند، سود جست. در این پژوهش باتکیه بر رهیافت‌های جامعه‌شناسی و با روش توصیفی و تحلیل محتوای کیفی استقرایی، مفهوم کودکی را در آثار صادق هدایت واکاوی می‌کنیم. در این بررسی تلاش می‌شود در کنار الگوهای شناخته‌شده‌ی جامعه‌شناختی از کودکی، الگوهای فرهنگی جامعه‌ی ایران دوره‌ی پهلوی نیز در ضمن آثار معرفی شود. مطابق با الگوهای رایج جامعه‌شناختی می‌توان کودکان قربانی، یتیم، شرور و معصوم را در داستان‌های هدایت یافت. در کنار آن مطابق با شرایط اجتماعی و سبک داستان‌های هدایت می‌توان کودک-همسر، کودک-ابزار کسب درآمد، کودک-عامل تداوم نسل، کودک ته‌تغاری، کودک روان‌رنجور را نیز مشاهده کرد. هدایت با شناختی عمیق از جامعه‌ی عصر پهلوی، کودکانی را به تصویر کشیده است که اسیر بزرگ‌سالانی هستند که برای دستیابی به خواسته‌های حقیرانه‌ی خود آن‌ها را فدا می‌کنند. در کنار الگوهای رایج، هدایت در خلال نقد جامعه‌ی خرافاتی، کودکانی را معرفی می‌کند که در لایه‌های زیرین اجتماع تباه می‌شوند. بیشتر شخصیت‌های کودک داستان‌های هدایت از طبقات فرودست‌اند و نویسنده با پرداختن به این شخصیت‌های کودک به نقد عصری می‌پردازد

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران taherifateme701@gmail.com

** دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران jamali.atefeh@hormozgan.ac.ir (نویسنده‌ی مسئول)

*** دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران Faramarz.khojasteh@gmail.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۵/۲، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۱/۸

که سردمداران آن گام‌هایی را برای مدرن‌سازی جامعه و توجه به حقوق شهروندی و نیازهای کودک برمی‌دارند؛ اما در این میان، کودکان محروم بهره‌ی چندانی از این توجه نمی‌برند.

واژه‌های کلیدی: الگوهای جامعه‌شناختی، داستان، صادق هدایت، مطالعات کودک.

۱. مقدمه

نگرش به کودک و مفهوم کودکی در طول تاریخ تغییرات معناداری را پشت سر گذاشته است. «در قدیم نسخه‌های بی‌شماری از کودکی وجود داشته است: از کودک نجیب-وحشی از دیدگاه رمانتیک‌ها که نزدیک‌ترین به خدا است تا کودکی که ابلیس به دنیا می‌آید و نتیجه‌ی گناه اولیه است» (هانت، ۱۴۰۰: ۸۹). در گذر زمان متناسب با فرهنگ‌ها و گفت‌وگوهای مختلف کودک و کودکی به اشکال متفاوتی تعریف شده‌اند. در واقع، این مفهوم مانند بسیاری مفاهیم دیگر، مقوله‌ای اجتماعی و تابع شرایط و ضوابط فرهنگی است (رک. پستمن، ۱۳۹۱: ۱۵). مفهوم سیال کودکی در جوامع و دوره‌های تاریخی گوناگون، در چارچوب‌های مختلف، متفاوت و متغیر بوده و نهادینه شده است. مطالعات تاریخی، شناخت دقیق‌تری از بازشناسی کودکی به دست می‌دهند که بر مبنای عواملی مانند موقعیت اجتماعی و جغرافیایی کودکان و جنسیت و میزان رفاه یا فقرشان مشخص می‌شود. کودکی، حتی در زمان و مکان معین وضعیتی مبهم است. کودکان با نمودهای متعددی از کودکی در خانه و مدرسه و زمین بازی با تمام تناقض‌های آن، به‌ویژه در بافت‌های چندقومی شهری سازگار می‌شوند و به‌طور مرتب از کندوکاو اخلاقانه در آن لذت می‌برند (رک. ووهد، ۱۳۹۷: ۱۵ و ۱۶). از نظر جامعه‌شناسی، دوران کودکی متغیری از تحلیل اجتماعی است و نمی‌توان آن را کاملاً از سایر متغیرهایی مانند طبقه، جنسیت یا قومیت جدا کرد (رک. جنکس، ۱۳۸۸: ۵۲).

هر دانشی با توجه به زیرساخت‌های خود، بر جنبه‌های خاصی از مفهوم کودکی تمرکز می‌کند، در این پژوهش باتکیه بر رهیافت‌های جامعه‌شناسی، مفهوم کودکی را در آثار صادق هدایت بررسی خواهیم کرد. هدف از این پژوهش معرفی الگوهای شناخته‌شده‌ی جامعه‌شناختی در آثار داستانی هدایت و در کنار آن تمرکز بر الگوهای برخاسته از فرهنگ ایرانی در عصر پهلوی است. با نظر به اینکه هدایت نویسنده‌ای است که در دو دوره‌ی پهلوی اول و دوم در چند سبک، آثار داستانی خلق کرده است، قطعاً بررسی آثار وی تصویری چندبعدی از مفهوم کودکی در آن عصر پیش چشم ما قرار خواهد داد.

در این پژوهش از روش توصیفی و تحلیل محتوای کیفی استقرایی سود جست‌ه شده است. «وقتی پژوهشگر به استنباط معنایی خاص از متن از طریق طبقه‌بندی کلمات و پی‌بردن به شباهت‌ها و افتراق‌ها و روابط بین آن‌ها می‌پردازد، روش کیفی مناسب است» (مؤمنی‌راد و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۹۶). در روش تحلیل استقرایی آنچه مهم است، کشف جزئیات و خصوصیت‌های داده‌ها برای یافتن الگوها، درون‌مایه‌ها و روابط متقابل است. این روش با کاوش آغاز و سپس با تأیید شکل می‌گیرد. با اصول تحلیلی راهنمایی می‌شود تا با قواعد صوری، با یک ترکیب خلاق خاتمه یابد (رک. محمدپور، ۱۳۹۲: ۹۵). در این مقاله تلاش می‌شود به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. چه الگوها و مدل‌های جامعه‌شناختی‌ای از کودکی در داستان‌های هدایت ارائه شده است؟

۲. بازنمایی‌های کودک و جهان کودکی در آثار داستانی هدایت، چه پیوندی با شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی آن

عصر دارد؟

۱.۱. پیشینه‌ی پژوهش

باتوجه به بررسی‌های انجام‌شده، پژوهشی با این عنوان مشاهده نشد، اما چندین پژوهش وجود دارد که به قصد شناخت کودک و الگوهای کودکی در آثار و منابع دیگر انجام شده است:

ریبعی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه‌ی خود با موضوع کودکی در داستان‌های واقع‌گرای کودک دهه‌ی هشتاد تلاش کرده است با استفاده از یافته‌های علم روان‌شناسی کودک و اصول حاکم بر داستان کودک، چگونگی عملکرد نویسندگان را ارزیابی کند. در پایان به این نتیجه دست یافته است که نویسندگان دهه‌ی هشتاد در بازتاب مفهوم کودکی در داستان‌های واقع‌گرا در میانه‌ی راه هستند و در حالتی بینابین به سر می‌برند. نویسندگان این دهه، کودک را موجودی مستقل و برخوردار از آزادی عمل و سرشار از خلاقیت‌های درونی و فطری با ماهیتی متفاوت از ماهیت بزرگسالان می‌دانند.

حاتمی (۱۳۹۷) در کتاب تاریخ کودکی در ایران از آغاز سلطنت ناصرالدین‌شاه تا پایان سلطنت رضاشاه با استفاده از نظریه‌ی برساخت‌گرایی اجتماعی و با نگاهی گفتمانی به بررسی مفهوم کودکی در دنیای سنتی و مدرن پرداخته و زمینه‌های اجتماعی فرهنگی تحول مفهوم کودکی را بررسی کرده است. از جمله نتایج این پژوهش آن است که مفهوم کودکی تا اواسط عصر ناصری تابعی از تعریف سنتی آن در جهان قدیم بود که کودکی را مقدمه‌ای بر دوره‌ی بزرگسالی می‌دانست اما در پی روی کارآمدن رضاشاه و برنامه‌های کلان نوسازی او هرچه بیشتر به سوی تعریف جهانی (غربی) حرکت کرد که در آن کودکی مفهومی اجتماعی به حساب می‌آمد.

خاکساری (۱۳۹۷) در پایان‌نامه‌اش به تحلیل بیست داستان کوتاه بزرگسال از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ که از زاویه‌ی دید یک کودک بیان شده یا شخصیت اصلی آن کودک است، پرداخته است.

شیخه (۱۳۹۸) در رساله‌ی دکتری با موضوع بررسی تحلیلی مبانی برساخت‌گرایی اجتماعی درباره‌ی کودکی، این مفهوم را برساخته‌ای اجتماعی در نظر می‌گیرد. بر این اساس دوران کودکی به‌خودی خود ارزشمند است و کودکان عاملانی اجتماعی، صاحب‌نظر و متفکر به شمار می‌روند.

مطوری (۱۴۰۰) در رساله‌ی دکتری به بررسی و تحلیل سیر دگرگونی تصویر کودک در نمایشنامه‌ی بزرگسالان از آغاز تا ۱۳۵۰ پرداخته است و معتقد است که در نمایشنامه‌های این دوره، ایده‌ی اصلی پیرامون اینکه کودک چگونه باید باشد، ساختار می‌یابد. نمایشنامه‌های دوره‌ی دوم پهلوی نشان‌دهنده‌ی غیاب امر دینی و تعلیم است. در مجموع در این عصر نویسندگان از گفتمان سنت به سمت پذیرش هویت کودک، بدان‌گونه که هست در حرکت‌اند.

شعبان (۱۴۰۰) در کتاب خود با موضوع تحلیل جامعه‌شناختی کودکی در ایران چگونگی تکوین، تحول و دگردیسی کودکی در ایران را به‌عنوان یک امر اجتماعی و فرهنگی، موشکافی کرده است. این پژوهش نشان می‌دهد در روند تحولات سامانه‌های قدرت، «مراقبت» و «فضای مراقبتی» در همه‌ی دوران‌ها و سامانه‌های قدرت، وجود دارد و نقطه‌ای مشترک است. کودکان و کودکی در ایران، پیرامون سه موضوع «مراقبت و سرپرستی»، «مرگ»، «امر جنسی» تعریف می‌شود؛ سه موضوعی که رخدادهای تاریخی مرتبط با هر یک، چیستی و چگونگی آن‌ها را مشخص کرده است و به دنبال آن، سامانه‌ی دانش قدرت نوینی ظهور می‌یابد.

یزدانی‌بجاربنه (۱۴۰۲) در پایان‌نامه‌ای با موضوع کودکی و ویرانی تجربه باتکیه بر آثار فروغ فرخزاد، صادق هدایت، سهراب سپهری و بیژن نجدی، تجربه‌هایی که در این آثار به چشم می‌خورد و هم‌سویی و ناهم‌سویی این تجربه‌ها را با

دیدگاه آگامبن بررسی کرده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد هدایت و فرخزاد به جنبه‌های پوچی، اضطراب و مرگ روی آورده‌اند و از تجربه‌های مدنظر آگامبن دورند. در مقابل، سپهری و نجدی با فاصله از دنیای امروزی و بازگشت به سنت و طبیعت به تجربه‌های مدنظر آگامبن نزدیک‌تر هستند.

۲. چهارچوب نظری

مدل‌های شناخته‌شده‌ی کودکی در علم جامعه‌شناسی به دو دسته‌ی پیش‌جامعه‌شناختی و جامعه‌شناختی تقسیم می‌شود: کودک پیش‌جامعه‌شناختی: در این دسته، کودک خارج از متن اجتماعی و ساختاری که در آن پرورش یافته است بررسی می‌شود. چنین مدل‌هایی تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی نیستند (رک. جیمز و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۲). کودکان شرور و معصوم از اصلی‌ترین الگوهای پیش‌جامعه‌شناختی هستند. بر اساس این الگوها، شرارت، فساد و پستی عناصر اولیه در موجودیت کودک هستند و بنابراین دوران کودکی باید با اعمال محدودیت بر این تمایل‌ها و آمادگی منفی نهفته شکل گیرد (رک. Sorin, 2005: 18). کودکان معصوم «اساساً دارای قلبی پاک، فرشته‌خو و آسمانی هستند و هنوز توسط دنیایی که به آن پا گذاشته‌اند فاسد و تباه نشده‌اند» (جیمز و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۰).

کودک قربانی، کودکی است که اسیر نیروهای سیاسی و اجتماعی است و در جنگ و قحطی و فقر زندگی می‌کند؛ تا حد زیادی ناشناخته می‌ماند و به رسمیت شناخته نمی‌شود (رک. Sorin, 2005: 18). در الگوی کودک مسافر، کودک در مسیر حرکت از کودکی به بزرگسالی و به عبارتی در سیر از نقص به کمال، مراحل را طی می‌کند. از این منظر دوران کودکی پلی برای رسیدن به دوره‌ی آرمانی بزرگسالی است (جیمز و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۲-۸۳). نظریه‌های رشد بر پایه‌ی این الگو سامان یافته‌اند.

کودک جامعه‌شناختی: علم جامعه‌شناسی «دوران کودکی» را در مرکز اصلی توجه قرار می‌دهد و آن را زیرمجموعه‌ای از موضوع‌های دیگر نمی‌داند. مدل‌های جامعه‌شناختی مجموعه‌ای از نظریه‌ها درباره‌ی کودک برای کشف عاملیت کودکان و موقعیت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی فعلی آن‌ها به‌عنوان عوامل اجتماعی را تشکیل می‌دهند (رک. جیمز و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۱-۶۹). نظریه‌های عمده‌ی جامعه‌شناسی عبارت‌اند از: کودک به‌عنوان سازه‌ی اجتماعی، کودک قبیله‌ای، کودک گروه اقلیت، کودک اجتماعی‌ساختاری و کودک بازتولید تفسیری.

در مدل کودک به‌عنوان سازه‌ی اجتماعی، به تفاوت‌های کودکان احترام می‌گذاریم، استقلال نسبی آن‌ها را محترم می‌شماریم و همانند یک انسان‌شناس روشنفکر از تحمیل برساخته‌ها و عقایدمان بر کنش‌های کودک و تلاش برای برخورد سطحی با گزارش‌ها و تفسیرهای کودکان پرهیز می‌کنیم. همان‌طور که دنیاهای ما واقعی‌اند، دنیاهای آن‌ها نیز واقعی‌اند و دوست دارند که درک بزرگسالان از آن‌ها بر اساس ارزش‌های کودکی باشد (رک. کیلی، ۱۳۹۶: ۲۱۲).

الگوی کودک قبیله‌ای می‌تواند با روش‌های بسیاری به بررسی معرفت‌شناسانه‌ی کودکان بپردازد. ویژگی این مدل سیاسی کردن کودکی در راستای سازوکارهایی از قبل تثبیت شده در خصوص نابرابری در جامعه و تبعیض ساختاری در آن است. الگوی گروه اقلیت بیشتر از آنکه به دنبال تصدیق قدرت باشد، به دنبال به‌چالش کشیدن این روابط است. در این مدل، کودکان به‌مثابه افرادی فعال در نظر گرفته شده‌اند و جامعه‌شناسی همانند احترام‌پژوهی درصدد جامعه‌شناسی خاص برای کودکان است (رک. همان: ۲۱۴-۲۱۶).

«بر اساس الگوی کودک اجتماعی ساختاری، کودکان افرادی ناقص الخلقه و ناتوان نیستند. آن‌ها یک گروه از عامل‌های اجتماعی را تشکیل می‌دهند و شهروندانی با نیازها و حقوقی خاص هستند» (رک. همان: ۸۲). کودک بازتولید تفسیری، ابعاد ابداعی و خلاقه‌ی مشارکت کودکان در جامعه را دربرمی‌گیرد. کودکان با دریافت خلاقانه یا مناسب‌سازی اطلاعات دریافت‌شده از دنیای بزرگ‌سالان، به‌منظور رفع نیازهایشان، به ایجاد فرهنگ‌های گروه‌های همتای خاص خود می‌پردازند و در آن‌ها مشارکت می‌کنند. اصطلاح بازتولید دربرگیرنده‌ی این مفهوم است که کودکان تنها به درونی‌کردن جامعه و فرهنگ نمی‌پردازند، بلکه فعالانه در تولید فرهنگی و تغییر و تحولات آن نیز مشارکت دارند (کوروسارو، ۱۳۹۳: ۴۶).

۳. مفهوم کودک و کودکی در عصر پهلوی

پژوهش‌ها نشان می‌دهد که «به‌قدرت رسیدن رضاشاه، سرفصل دوره‌ای جدید در تاریخ معاصر بود. حکومت جدید که در آغاز قرن بیستم (قرنی که در عرصه‌ی بین‌المللی به نام «قرن کودکان» نام‌گذاری شده بود) به قدرت رسید، بر پایه‌ی تجربیات پیشین و با توجه به تحولات بین‌المللی برای پیشبرد برخی برنامه‌های توسعه‌ای خود نیازمند توجه‌ی جدی به کودکان بود. زمامداران جدید که بار وظایف دولت‌های مدرن را بر دوش خود حس می‌کردند از این‌پس به کودکان نه به‌عنوان «موجودات نارس» و «بزرگ‌سالانی کوچک»، بلکه به‌عنوان افرادی دارای شخصیت و روحیه‌ی متفاوت از بزرگ‌سالان می‌نگریستند که «سرمایه‌ی مدافعه‌ی هر ملت» و بزرگ‌ترین و گران‌بهارترین سرمایه‌ی اصلی و اساسی ایران بودند (رک. رحمانیان و حاتمی، ۱۳۹۳: ۷۲).

در دوره‌ی پهلوی دوم، زندگی کودکان به‌نسبت بهتر می‌شود و شناخت بیشتری از ویژگی‌های جسمی و ذهنی کودک ایجاد می‌شود. اندیشمندان و کارگزاران از حقوق شهروندی کودکان پشتیبانی می‌کنند و مقاله‌ها و کتاب‌های متعددی پیرامون دیدگاه‌های نوین آموزشی و پرورشی و روان‌شناسی کودک نگاشته می‌شود. اما زندگی کودک ایرانی از یک ویژگی بارز برخوردار است؛ او در آوردگاه سنت و نوگرایی آونگان است و ستیز و ناهمسازی طبقاتی کارگران و سرمایه‌داران را لمس می‌کند (رک. محمدی و قایینی، ۱۳۸۴، ج ۵: ۶۲-۶۹). در دهه‌های چهل و پنجاه شمسی اگرچه امکانات آموزشی برای کودکان ایرانی در جای‌جای ایران فراهم شد، اما همچنان امکانات فرهنگی هنری و سرگرمی‌های متعدد، متعلق به کودکان شهرنشین وابسته به طبقات میانه به بالا بود (رک. همان، ۱۳۸۶، ج ۸: ۳۵).

۳.۱. دوران نویسنده‌ی هدایت

صادق هدایت یکی از پایه‌گذاران داستان‌نویسی مدرن ایران در دوره‌ی پهلوی اول و دوم است.

«زندگی و آثار هدایت (۱۲۸۱-۱۳۳۰) چکیده‌ی احوال روشن‌ترین افراد جامعه‌ی ایران در سال‌های پس از شکست مشروطیت و تحقق نیافتن عدالت و آزادی و ناکامی تجدد در مقابله با سنت است. او از نسل «مضطرب و اندیشناکی» است که شکست مشروطیت را درک کرده است و «کابوس انحطاط و اضمحلال» را در پیش چشمان خود دیده است. هدایت نه زندگی متحجر متداول را که مانند کابوس هولناکی می‌گذرد می‌پسندد و نه به شبه‌مدرنیسم استبدادی رضاشاه دل می‌بندد» (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۹۱-۹۲).

هدایت، عمده‌ی داستان‌های خود را در عصر رضاشاه و پس از آن نوشت. دوره‌ی رضاشاه را می‌توان به دو دوره‌ی کوتاه تقسیم کرد. از آغاز تا ۱۳۱۲ که قدرت رضاشاه مطلق بود ولی خودکامه نبود و تصمیمات او در مشورت با نزدیکانش قطعیت می‌یافت یا تعدیل می‌شد. از ۱۳۱۲ تا ۱۳۲۰ که در کنار قدرت مطلق، خودکامگی نیز دیده می‌شد (رک. خجسته، ۱۳۸۶: ۲۴۱). در دوره‌ی نخست خوش‌بینی‌ای بر فضای ایران غالب است و روشنفکران با برنامه‌های دولت همراهی نشان می‌دهند. برعکس دوره‌ی اول، در دوره‌ی دوم نوعی بینش «کلی‌مسلمی» بر فضای فکری و فرهنگی جامعه حاکم می‌شود و دیدی بدبینانه به حکومت وجود دارد (رک. همان: ۲۴۱ و ۲۴۲). انعکاس این نگرش دوگانه را در آثار هدایت می‌توان دید. هدایت پس از رفتن رضاشاه، همچون بسیاری از نویسندگان و روشنفکران در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۵ آثاری را خلق کرد. سگ ولگرد (چاپ ۱۳۲۱)، علویه‌خانم و ولنگاری (چاپ ۱۳۲۲) و حاجی‌آقا (چاپ ۱۳۴۴) محصول این سال‌ها هستند. از اواخر دهه‌ی بیست ناامیدی هدایت مجدد اوج می‌گیرد و در آخر در سال ۱۳۳۰ به زندگی خود پایان می‌دهد.

۴. الگوهای کودک و کودکی در داستان‌های هدایت

۴.۱. کودک قربانی

الگوی کودک قربانی در چند داستان صادق هدایت بازنمایی شده است. هدایت در *علویه‌خانم* (۱۳۲۲) که دو سال پس از آغاز دوره‌ی پهلوی دوم نگاشته شده است، به شرایط اجتماعی نامساعد و انتقاد از جامعه می‌پردازد. درون‌مایه‌ی داستان حاکی از آن است که شخصیت‌های کودک به سبب شرایط، قربانی‌هایی هستند که در تیره‌روزی، گرسنگی و بیماری دست‌وپا می‌زنند. آن‌ها مقهور این شرایط‌اند. شخصیت بزرگ‌سالی که خود نیز آسیب‌دیده‌ی وضعیت ناخوش اجتماعی است از سر غیض این کودکان را تنبیه می‌کند: «...علویه یک بامچه‌ی محکم به سر بچه‌ای که پهلویش نشسته بود زد - بچه که از سرما می‌لرزید مثل انار ترکید. شروع به گریه‌زاری کرد - صدای او میان صداها داخل و خارج گاری و داد و فریاد سورچی گم شده بود» (هدایت، ۱۳۴۲: ۱۵).

این کودکان محروم، تنبیه را به‌عنوان بخش گریزناپذیر زندگی تجربه می‌کنند و صدایشان همچون خود آن‌ها در میان هیاهوی بزرگ‌سالان گم می‌شود.

موتیف سرما، همواره برای نشان‌دادن فقر به‌کار گرفته شده است و گاه نیز برای نشان‌دادن ناتوانی طبقه‌ی فرودست جامعه برای دفاع از خود در برابر گزند طبیعت تکرار شده است. (رک. حلاجی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۸-۱۷۹). راوی با این موتیف وضعیت نامساعد کودکان قربانی را نشان داده است:

«بچه‌ها از شدت سرما پنجه‌های یخ‌زده‌ی خود را در دهانشان فرو کرده، ها می‌کردند که گرم بشود» (هدایت، ۱۳۴۲:

۱۴).

آن‌ها که موجوداتی نان‌خور و اضافی به‌شمار می‌آیند، با گرسنگی و بیماری دست‌وپنجه نرم می‌کنند:

«علویه از کنار رختخواب سفره‌ی نانی در آورد. دو تکه نان پاره کرد به دست بچه‌ها داد و گفت: الهی آتیش به ریشه‌ی

عمرتون بگیره، کوفت و ماشرا کنین، زهره مار کنین... بچه‌ها با اشتهای هرچه تمام‌تر تکه‌های نان را به نیش کشیدند و با چشم‌های اشک‌آلود به مسافرین نگاه می‌کردند» (همان: ۱۵).

هویت کودکان علویه نامعلوم است. آیا علویه واقعاً مادر آن‌هاست؟ این کودکان معمولاً از جامعه طرد می‌شوند و جایگاهی ندارند. بنابراین این نوع کودکان به‌نوعی قربانی محسوب می‌شوند. پدر غایب است و جز نامی زشت از او در داستان نیست: «اون بابای قمرساقونم که زرتش قمسور شد، اونم می‌خواست آب کمرشو تو دل من و عصمت خالی بکنه!» (همان: ۵۴).

میان افرادی که به‌گفته‌ی علویه به‌ظاهر یک خانواده‌اند، شباهتی وجود ندارد: «علویه‌خانم میان صاحب پرده، زن جوان و دو بچه نشست -هیچ‌گونه شباهت صوری بین آن‌ها وجود نداشت، فقط زردزخم گوشه‌ی لب و وجه اشتراک این خانواده بود» (همان: ۱۴).

حرف‌ها و رفتار ضد و نقیض علویه درباره‌ی روابطشان این شک را تقویت می‌کند:

«علاوه بر اینکه علویه، آقاموچول و عصمت‌سادات و بچه‌ها هیچکدام شباهتی با هم نداشتند، علویه گاهی عصمت‌سادات را عروس خودش معرفی می‌کرد و گاهی از دهنش درمی‌رفت می‌گفت: می‌خوام دخترم را ببرم مشهد شور بدم... همچنین آقاموچول را گاهی پسر، گاهی داماد و گاهی برادر خویش معرفی کرده بود. بچه‌های کوچک را هم گاهی می‌گفت سرراهی برای ثواب برداشته. گاهی می‌گفت نوه و گاهی هم می‌گفت بچه‌ی خودش هستند معلوم نبود بچه‌ها مال خودش یا مال دخترش یا یک نفر سورچی بودند» (همان: ۳۶).

حتی در جایی از داستان علویه، عصمت را مادر کودکان قلمداد می‌کند (رک. همان: ۳۸).

در طلب‌آمزش (چاپ ۱۳۱۱) که داستانی واقع‌گرا است، نوزاد، قربانی حسادت‌ها و ناکامی‌های زنی می‌شود که همسر و به‌طور عام جامعه او را به دلیل نازایی بی‌اعتبار می‌شمرند:

«... دیگر از زور خیالات خواب‌وخوراک نداشتم تا اینکه خدایا توبه برای اینکه دل خدیجه را بسوزانم یک روز همین که رفت حمام و خانه خلوت شد، من هم رفتم سر گهواره‌ی بچه سنجاق زیر گلویم را کشیدم رویم را برگردانیدم و سنجاق را تا بیخ توی ملاح بچه فرو کردم. خانم این بچه دو شب و دو روز زبان به دهن نگرفت. هر فریادی که می‌زد بند دلم پاره می‌شد. هرچه برایش دعا گرفتند، دوا و درمان کردند بیخود بود، روز دوم عصر مرد» (هدایت، ۱۳۹۸: ۶۳).

زن اول پس از باردارشدن هوویش، تلاش می‌کند کودک را نامشروع جلوه دهد تا کودک را از چشم شوهر بیندازد، زیرا در جامعه‌ی سنتی کودک نامشروع مایه‌ی سرافکنندگی است:

«پیش شوهرم به او بهتان می‌زدم، می‌گفتم: «سر پیری عاشق چشم وزغ شدی! تو اصلاً بچه‌ات نمی‌شود. این تخم مول است. خدیجه از مشدی تقی قاشق‌تراش آبستن است» (همان: ۶۲).

نوع دیگری از کودک قربانی، کودک قربانی رهاشده است. برخی از کودکان را به‌دلیل فقر و ترس از رسوایی، والدین و به‌ویژه مادر بر سر راه گذاشتند. این مضمون در بسیاری از داستان‌های واقع‌گرای عصر پهلوی دیده می‌شود. هدایت تصویری از چنین کودکی را در داستان زنی که مردش گم شد (۱۳۱۲)، ارائه کرده است. زرین‌کلاه که از سوی گل‌ببو طرد شده است و درگیر مسائل معیشتی است، کودک سربارش را مقابل خانه‌ای رها می‌کند تا به گفته‌ی راوی آزاد شود. این کودک گیج و خمار، که «داغ دو خط سرخ شلاق‌مانند را بر کمر دارد» از طرف خانواده طرد می‌شود.

«زرین‌کلاه ایستاد و بچه‌اش را که چرت می‌زد جلوی در خانه‌ای گذاشت و به او گفت:

-نه‌جون تو اینجا بشین، من برمی‌گردم.

بچه آرام و فرمان‌بردار مثل عروسک پنبه‌ای آنجا نشست. ولی زرین کلاه دیگر خیال نداشت که برگردد و حتی ماچ بچه‌اش نکرد. چون این بچه به درد او نمی‌خورد، فقط بار سنگینی و نانخور زیادی بود و حالا آن را از سرش باز کرد... حالا آزاد بود و تکلیف خودش را می‌دانست» (هدایت، ۱۳۳۱: ۷۴-۷۵).

۲.۴. کودک یتیم

هدایت در داستان ناتورالیستی *چنگال* (چاپ ۱۳۱۱) کودکان یتیم را به تصویر کشیده است. پدر مست، مادر را در خواب خفه می‌کند (رک. هدایت، ۱۳۹۸: ۹۳). در کنار نبود مادر، پدر نیز هیچ حمایت و دلسوزی برای فرزندان خود ندارد و حتی در مقابل آزارهای نامادری با او همراهی می‌کند. به همین دلیل می‌توان آن‌ها را با وجود حضور پدر یتیم دانست: «رقیه سلطان بلای جان این دو بچه یتیم، احمد و ربابه شد و از شکنجه و آزار آن‌ها به هیچ وجه کوتاهی نمی‌کرد و چیزی که شگفت‌آور بود، به جای این که سیدجعفر از بچه‌هایش میانجی بکند، برعکس در آزار آن‌ها با رقیه سلطان شرکت می‌نمود... و همه‌ی خیالش این بود که این دوتا نانخور زیادی را از سر خودش باز کند و دل‌فارغ با رقیه خلوت بکند» (همان: ۹۴). هدایت، شخصیت‌های پدر و نامادری و مضمون همسرکشی، بی‌توجهی و آزار فرزندان را از قصه‌های عامیانه وام گرفته است. به عنوان مثال این مضمون‌ها در *بلبل سرگشته* دیده می‌شود. هدایت به این افسانه از زبان ربابه اشاره می‌کند: «منم، منم بلبل سرگشته/ از کوه و کمر برگشته/ مادر نابکار، مرا کشته/ پدر نامراد، مرا خورده/ خواهر دلسوز، استخوان‌های مرا با هفتا آب گلاب شسه/ زیر درخت گل چال کرده/ منم شدم یه بلبل،/ پرپر» (هدایت، ۱۳۹۸: ۱۰۰).

۳.۴. کودک-همسر

کودک-همسری یکی از موضوع‌هایی است که هدایت متأثر از شرایط اجتماعی و فرهنگی عصر پهلوی در داستان‌هایش منعکس کرده است.

«دو موضوع کار و ازدواج دو موضوع مربوط به بزرگسالان بودند که کودکان هنگام گذار از کودکی به بزرگسالی با آن‌ها مواجه می‌شدند، اما بر اساس «طبقاتی بودن گذار از کودکی به بزرگسالی»، کودکان طبقات پایین زودتر با آن‌ها مواجه می‌شدند. همچنین در بین کودکان پسر و دختر، ورود بزرگسالی برای دختران زودتر از پسران بود و این موضوع هم در طبقات بالا و هم پایین جامعه رایج بود» (شعبان، ۱۴۰۰: ۱۱۸-۱۱۹).

شخصیت عصمت‌سادات در داستان *علویه خانم*، یک کودک-همسر است که بنا به دلایل اقتصادی تا دوازده‌سالگی، سه بار صیغه شده بود و همچون یک کالا از آغوشی به آغوش دیگر رانده می‌شد و علویه تا پایان داستان همچنان در تلاش بود تا برای او شوهری بیابد. علویه از ازدواج عصمت چشم‌داشت اقتصادی دارد و وقتی خست شوهر نخست او را می‌بیند تصمیم می‌گیرد با گرفتن طلاق دختر و از طریق مهریه به مال و منالی برسد که ناکام می‌ماند (رک. هدایت، ۱۳۴۲: ۱۹).

عصمت که درک درستی از شرایط خوارکننده‌ی زندگی‌اش ندارد، حتی حاضر است با وجود اعتیاد همسر و حضور زنان صیغه‌ای همچنان در آن سیه‌روزی بماند.

«خانوم! عصمت هم عبدالخالق را دوست داشت. من به زور طلاقشو گرفتم، دو ماه آرگار، بعد از اونکه طلاقشو گرفته بودم، هر شب عصمت بالای سفره جای عبدالخالق رو واز میداشت، هر غذایی تو سفره بود بخیال خودش تعارف عبدالخالق می‌کرد و تو اتاق تنها با خودش حرف می‌زد» (همان: ۲۲).

در ادامه‌ی گفت‌وگوهایشان، علویه به صیغه‌ی دوم و سوم دختر نیز اشاره می‌کند. هدایت در ضمن کلام علویه، تیره‌روزی کودک‌همسر را به تصویر می‌کشد. عصمت به‌عنوان همسری نوجوان، پس از سه بار صیغه‌شدن، خود از علویه می‌خواهد که طلاقش را بگیرد (رک. همان: ۲۲-۲۳). در دیگر نمونه‌ها او شخصیتی منفعل و ایستا است و کنش‌هایی ضعیف از خود نشان می‌دهد. گویی زاده شده است که خواسته‌های علویه را محقق کند (همان: ۳۲).

او تحت تأثیر شرایط اجتماعی و طبقه‌ی خانوادگی ناچار است در مسیر شوم و تاریکی قدم بردارد که حاصلش افسردگی است: «خانوم چه دردسرتون بدم، سه مرتبه به صیغه‌اش دادم، سه مرتبه هم طلاقشو گرفتم. یه شیکم زایید و دیگه رو نیومد. خانوم با دعا آمدن سر زائو، بچه دعایی شد و مرد» (همان: ۲۱).

جیران نیز دختر خود را با این استدلال که مجردماندنش سبب بیماری جسمی و روحی می‌شود، در ده‌سالگی به پسرعمویش قالب کرده است و دختر در این میان همچون یک آلت دست، تنها به آنچه مادر خواسته تن داده است. هدایت ضمن گفته‌های این زن عامی به سنت‌ها و باورهای عامیانه برای بازشدن بخت اشاره می‌کند:

«دختر نباد خونه بمونه، خودش خودشو می‌خوره، تب لازمی می‌شه- دخترم ربابه همین که پاشو گذاشت تو ده، برای اینکه بختش واز بشه نذر و نیازی نبود که نکردم، بردمش حموم جهودها، چادرشو از تو روده گوسبند رد کردم، میون دو نماز پیراهن مراد برایش دوختم، آخرش گفتم هرچی باشه خویش و قوم وصلیه جون هستن، اگه گوشت همو بخورن اسخون همو دور نمیریزن- کوفتش کردم، شفتش کردم، کردمش تو حلق پسرعموش اوستایوسف بنا...» (همان: ۲۱-۲۲).

هدایت در گفت‌وگوی میان علویه و این زن، فرهنگ عامه و باورهای پوسیده را به سخره گرفته است. باورهایی که قربانی‌اش دخترانی هستند که ناخواسته در طفولیت، مسئولیت سنگین همسری و مادری را به دوش می‌کشند.

در داستان *محلل* (چاپ ۱۳۱۱) نیز دختری هشت یا نه‌ساله بدون مخالفت از سوی والدین، تنها با یک دستمال آجیل و سه تومان پول به عقد مردی سی‌ساله در می‌آید و به عبارتی دیگر فروخته می‌شود. شخصیت میرزایداالله که پیش از دخترک تجربه‌ی دو ازدواج داشته، متوجه‌ی خطای خود هست و احساس شرم می‌کند؛ اما با این توجیه که او در مقایسه با پیرمردان هفتادساله که باوجود ناخوشی، دختر ده‌ساله می‌گیرند، جوان است کار خود را توجیه می‌کند (رک. هدایت، ۱۳۹۸: ۱۲۳-۱۲۴).

در سفرنامه‌های دوره‌ی قاجار به این موضوع اشاره شده است که: «از نه‌سالگی دخترها فقط با حجاب به مدرسه می‌روند. در خانواده‌های کم‌درآمدتر دیگر منتظرند که این دخترها را در ده یا یازده‌سالگی شوهر بدهند؛ حتی من خود شاهد مواردی بودم که با پرداخت رشوه اجازه برای شوهر دادن دختر هفت‌ساله گرفته‌اند» (پولاک، ۱۳۶۸: ۱۴۱).

اما در سال ۱۳۱۰ خورشیدی مجلس شورای ملی، لایحه‌ی دولت مبنی بر قانون جدید ازدواج را به تصویب رساند که بر اساس آن سن قانون ازدواج برای دختران پانزده سال تمام و برای پسران هجده سال کامل بود. این قانون نه‌تنها مردان

را موظف می‌کرد عقد ازدواج خود را در دفاتر رسمی ازدواج و طلاق ثبت کنند، بلکه مجازات‌هایی برای کلیه‌ی افرادی که در ازدواج دختران فاقد استعداد جسمی بودند پیش‌بینی کرد (حاتمی، ۱۳۹۷: ۱۲۶).

پیش از اینکه قانون ازدواج تصویب شود، برای دوران کودکی سن مشخصی وجود نداشت و والدین فرد بودند که درباره‌ی زمان ازدواج تصمیم می‌گرفتند. حتی پس از تصویب این قانون نیز بنا به دلایل مختلف اجتماعی فرهنگی همچنان کودک-همسری در جامعه مرسوم است.

کودک داستان محلل پس از ازدواج، علی‌رغم اینکه از لحاظ جسمانی همچنان رشد نیافته است، همچون بزرگسالان مسئولیت می‌پذیرد و وظایف همسری‌اش را به‌درستی انجام می‌دهد و همچون خمیری در دست میرزایدالله شکل می‌گیرد: «میرزایدالله با حرارت مخصوصی می‌گفت: «...نمیدانی چه زنی بود، به همه‌ی کارهایم رسیدگی می‌کرد. رخت‌ها را با دست‌های کوچکش می‌شست، روی بند می‌انداخت. پیراهن و جورابم را وصله می‌زد. دیزی بار می‌گذاشت، دست زیر بال خواهرم می‌کرد، همه را فریفته‌ی اخلاق خودش کرده بود. چه هوشی داشت؟ من خواندن و نوشتن را به او یاد دادم. سر دو ماه قرآن می‌خواند. اشعار شیخ را از بر می‌کرد، سه سال با هم سر کردیم، که الذّ اوقات زندگی من است» (هدایت، ۱۳۹۸: ۱۲۴-۱۲۵).

۴.۴. کودک، ابزار جلب ترحم و کسب درآمد

در داستان علویه خانم، کودک ابزاری برای جلب ترحم و حضورش باعث کسب درآمد می‌شود.

«از جمله کارهایی که کودکان گاه به همراه خانواده و گاه به‌تنهایی به آن می‌پرداختند، گدایی بود. هر دو دسته‌ی این کودکان به دلیل فقر اقتصادی به گدایی روی می‌آوردند؛ اما کودکانی که به همراهی خانواده به تکدی‌گری می‌پرداختند در معرض آسیب‌های کمتری قرار داشتند. آنان معمولاً در ورودی شهرها و محله‌ها یا در شهرهای زیارتی پرفت و آمد مانند مشهد به کار مشغول می‌شدند. والدین این کودکان از آنان به‌عنوان ابزاری برای جلب ترحم مسافران و رهگذران استفاده می‌کردند» (حاتمی، ۱۳۹۷: ۱۴۳).

در داستان، درآمد خانواده از طریق پرده‌خوانی که به‌نوعی گدایی به حساب می‌آید، تأمین می‌شود. کودکان ناچارند با ناله و زاری مجلس را گرم و مخاطب را متأثر کنند: «عصمت سادات برای سیاهی‌لشکر و دو بچه به‌عنوان کتک‌خورده و مخصوصاً برای مجلس گرم‌کنی بودند. بچه‌ها مثل دو طفلان مسلم گردنشان را کج می‌گرفتند و علویه وقت بزنگاه آن‌ها را نیشگان می‌گرفت و از صدای ناله و زاری آن‌ها تماشاچیان به‌گریه می‌افتادند» (هدایت، ۱۳۴۲: ۳۷).

۴.۵. کودک، بازتولید پدر

این الگو تنها در داستان ناتورالیستی چنگال دیده می‌شود. پدر ربابه و احمد مادر را خفه کرده بود و در آخر احمد هم ربابه را با گیسوانش به همان سرنوشت دچار می‌کند. درواقع برادر، رفتار پدر را بازتولید می‌کند. هدایت تحت تأثیر آموزه‌های روان‌شناختی و با نظر به مؤلفه‌های ناتورالیستی، وراثت را عاملی مهم در شکل‌گیری شخصیت داستان می‌داند. «یکی از مسائلی که ناتورالیست‌ها وارد رمان‌های خود کردند تأثیر وراثت در وضع روحی اشخاص است. آن‌ها معتقد بودند که شرایط جسمی و روحی هرکسی از پدر و مادرش به او رسیده است» (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۴۰۷).

۶.۴. کودک، عامل تداوم نسل

نداشتن فرزند از دید جامعه، یک نقص است به همین دلیل به کسی که فرزندی ندارد، اجاق‌کور گفته می‌شود. «در باورهای عامه این اعتقاد وجود دارد، پسر اجاق‌خانه و مرد را روشن می‌کند و اگر آدم صاحب پسر نشود اجاقش کور می‌ماند» (ذوالفقاری، ۱۳۹۵: ۷۶). در *طلب‌آمزش* (چاپ ۱۳۱۱) مرد در آرزوی فرزند است و اجاق‌کوری را بدبختی می‌داند. زن با اصرار شوهر و علی‌رغم میل باطنی به ازدواج مجدد همسر رضایت می‌دهد.

«گدا علی مرا می‌پرستید و روی سرش می‌گذاشت. ولی در این مدت من آبستن نشدم، برای همین بود که شوهرم حاشا والله کشتی‌ارم شد که من بچه می‌خواهم، هر شب تنگ دلم می‌نشست و می‌گفت: این بدبختی را چه بکنم؟ اجاقم کور است. من هرچه دوا و درمان کردم، دعا گرفتم، آخرش بچه‌ام نشد تا اینکه یک‌شب گدا علی پیش من گریه کرد و گفت: اگر تو رضایت بدهی، یک صیغه می‌گیرم...» (هدایت، ۱۳۹۸: ۶۱).

در این داستان کلیشه‌های جنسیتی نیز دیده می‌شود. «در کلیشه‌های جنسیتی، تصویر ذهنی یک‌نواخت و قالب‌بندی شده‌ای از رفتار زنان و مردان عرضه می‌شود. بر اساس پیش‌داوری‌های جنسیتی، هر یک از دو جنس دارای ویژگی‌ها و صفات خاص هستند و توانایی انجام وظایف و کارهای کاملاً متفاوت با یکدیگر را دارند» (جمالی و خجسته، ۱۳۹۳: ۵). از دیدگاه زن، کودک پسر ارزشمندتر از دختر محسوب می‌شود که بازتاب‌دهنده‌ی افکار جامعه است. در واقع پسر ابزاری است برای تداوم نظام مردسالار و از سوی دیگر در فرهنگ ایرانی «داشتن فرزند پسر، نشانه‌ی «قدرت» بیشتر بود... پسران در تداوم نسل و خون مشترک، محور و کنشگر محسوب می‌شدند» (شعبان، ۱۴۰۰: ۸۹).

«خدیجه و شوهرم برای بچه گریه کردند، غصه خوردند، اما من مثل این بود که روی جگرم آب‌خنک ریختند با خودم گفتم اقبالاً حسرت پسر به دلشان ماند!» (هدایت، ۱۳۹۸: ۶۳). راوی زن می‌داند که ازدست‌دادن پسر برای این دو چقدر دشوار است و زنده‌ماندن این کودک مساوی با چندبرابری عزت هویش نزد مرد است.

در داستان *حاجی‌آقا* نیز حاجی‌آقا علی‌رغم داشتن هشت فرزند دختر، برای تولد فرزند پسر، نذر و نیاز می‌کند. زیرا پسر را موجب حفظ نام و تداوم نسل می‌داند. او بر تحصیل فرزندان پسر خود تأکید زیادی دارد. البته به ترتیب تولد، پسر اول بیشتر در کانون توجه پدر قرار دارد. «آقا کوچیک را چقدر خرج تحصیلش کردم، فرستادمش فرنگستون برای اینکه پسر اول بود و بعد از آن همه نذر و نیاز سر هشتاد دختر خدا بهم داده بود و می‌بایست در خونه‌ام را واز بکنه... یه لوطی‌الدنگ بار آمد. من وادار شدم از ارث محروم‌ش کنم» (هدایت، ۱۳۴۴: ۱۱). از آنجایی که پسر اول برخلاف میل پدر رفتار می‌کند، توجه خود را معطوف پسر دوم می‌کند. «برو ببین چرا کیومرث هنوز مدرسه نرفته. می‌ترسم این هم مثل برادر بزرگش قاپ قمارخونه از آب دربیاد» (همان، ۲۴).

۷.۴. کودکی تجربه‌نشده

کودکی که پیش از تولد و تجربه کردن کودکی از دنیا می‌رود، در این دسته جای می‌گیرد. نمونه‌ای از این کودکان را در *بوف کور* می‌توان دید، راوی در ضمن هذیان‌هایش از مرگ یا شاید تولد فرزند لکاته می‌گوید: «...به خواب رفتم صبح که بیدار شدم دایه‌ام گفت: دخترم (مقصود زنم، آن لکاته بود) آمده بود سر بالین من و سرم را روی زانویش گذاشته بود،

مثل بچه‌ای مرا تکان می‌داده گویا حس پرستاریِ مادری در او بیدار شده بوده، کاش همان لحظه مرده بودم، شاید آن بچه‌ای که آبستن بوده مرده است. آیا بچه‌ی او به دنیا آمده بود؟ من نمی‌دانستم» (هدایت، ۱۳۵۶: ۵۶).

۴.۸. کودک عزیزدردانه (ته‌تغاری)

این کودکان، فرزندان آخر خانواده یا اصطلاحاً ته‌تغاری هستند که بیشتر در مقایسه با دیگر کودکان، توجه و محبت بیشتری از سوی والدین می‌بینند. اینکه کودک فرزند اول، وسط یا آخر خانواده باشد، بر ویژگی‌های اخلاقی و خصوصیت‌های رفتاری او تأثیر می‌گذارد. فرزندان آخر خانواده، به دلیل سن کمتر بیشتر در کانون توجه و حمایت دیگر اعضای خانواده قرار دارند.

در داستان *حاجی آقا* (۱۳۴۴) به فرزند ته‌تغاری اشاره شده است. سکینه، نسبت به بقیه‌ی کودکان محبت و توجه بیشتری از پدر می‌بیند. حاجی آقا در مواجهه با این کودک منعطف است و مهربانانه سعی می‌کند او را آرام کند. «بچه مثل انا ترکید و به گریه افتاد. مادرش دست او را کشید و گفت: -بریم مادر جان. غصه نخور...»

حاجی رو کرد به طرف بچه: عیب نداره قریون. میگم مراد برات آب نبات بخره...» (هدایت، ۱۳۴۴: ۲۰-۲۱ و ۵۳).

۴.۹. کودکی، عامل عقده‌ها و روان‌رنجوری‌های بزرگ‌سالی

ریشه‌ی بسیاری از مسائل راوی در داستان سورئالیستی بوف کور به دوران کودکی و مشکلات و عقده‌های سرکوب‌شده برمی‌گردد. راوی در ضمن یادایدها و خلسه‌ها در بزرگ‌سالی از گذشته و کودکی‌اش می‌گوید. او پدر و مادر را ندیده است و نمی‌داند آن‌که از آزمایش سیاه‌چال مار، پیر و شکسته بیرون آمده کیست! نمی‌داند مادرش، بوگام‌داسی کجاست و تصویر پدر برای او همیشه رازناک است. او در پی هویت خود است. «بوف کور نمودی از هویت‌جویی روشنفکر عصر رضاشاه است که ناتوان از شناخت سرشت و ریشه‌های خود احساس بی‌اصلی و بی‌هویتی می‌کنند. به آنچه دارند ناخرسندند و به آن چه خرسندند نمی‌یابند» (خجسته، ۱۳۸۶: ۳۱۸).

مادر راوی در شیرخوارگی او را در آغوش عمه‌اش، یا ننجون می‌نهد. بنابراین او دچار کمبود است. چندین پرسش بی‌جواب از مادر طردکننده و سرنوشت او در ذهن راوی هست. دایه تغذیه‌کننده، پرستار و جانشین مادر است. دایه-ننجون به لکاته و بوف کور شیر می‌دهد و نگاهش به این فرد بیمار در بزرگ‌سالی هم مهربانانه و پرستارانه است. راوی هم به گفته‌ی خود به دلیل علاقه به عمه و شباهت دختر به مادر، لکاته را به زنی می‌گیرد (رک. هدایت، ۱۳۵۶: ۴۷). رابطه با دایه دومین رابطه‌ی مهم زندگی (پس از رابطه با ایزه یعنی بوگام‌داسی) راوی است و این پیوند آن قدر چسبنده است که لکاته را به دلیل شباهت به ننجون به همسری می‌گیرد تا رابطه تداوم یابد (رک. صنعتی، ۱۳۸۴: ۱۴۶).

راوی، به‌طور مداوم بین تخیل و واقعیت و گذشته و امروز در آمدوشد است. او تلاش می‌کند برای فرار از خود و دریافت حس سلامت، دوران کودکی خود را به یاد آورد شاید آرامش و تسکین یابد، اما این مسکن موقتی است و در ادامه حس‌های ناخوشی را تجربه می‌کند. «من آرزو می‌کردم که بچگی خودم را به یاد بیاورم، اما وقتی که می‌آمد و آن را حس می‌کردم، مثل همان ایام سخت و دردناک بود» (هدایت، ۱۳۵۶: ۸۶).

اگرچه راوی از خوشی‌های اندک و بازی کنار نهر سورن یاد می‌کند، اما هیکل ترسناک و مهیب و سایه‌ی نابه‌هنجاری هست که از همان کودکی هم با حضورش، شادی‌های کودکانه‌ی راوی روان‌رنجور را آزرده می‌کرده است:

«آنجا کنار پرده یک هیکل ترسناک نشسته بود، تکان نمی‌خورد، هر دفعه که برمی‌گشتم توی تخم چشم نگاه می‌کرد. به صورت او آشنا بودم، مثل این بود که در بچگی همین صورت را دیده بودم، یک روز سیزده‌بدر بود، کنار نهر سورن، من با بچه‌ها سرمامک بازی می‌کردم، همین صورت به نظر آمده بود که با صورت‌های معمولی دیگر که قد کوتاه و مضحک و بی‌خطر داشتند، به من ظاهر شده بود، صورتش شبیه همین مرد قصاب روبه‌روی دریچه‌ی اتاقم بود» (همان: ۶۴).

۴. ۱۰. کودک شرور / شیطانی

براساس این نگرش شرارت، فساد و پستی، عناصر اولیه و عمده در موجودیت کودک است و بنابراین دوران کودکی باید با اعمال محدودیت بر این تمایلات و آمادگی منفی ذاتی شکل گیرد. به‌ویژه این تمایلات باید از راه برنامه‌های تنظیمی و تنبیهی از وجود کودک دفع شوند. بر اساس روشی که توسط میشل فوکو برای انسجام‌بخشیدن به رفتارهای کودک و کنترل اجتماعی او تجزیه و تحلیل شده است، بهترین روش برای آموزش صحیح کودکان، روشی است که بتواند آن‌ها را به‌عنوان بزرگ‌سالانی مطیع و تعلیم‌پذیر بار آورد. اساس و پایه‌های اسطوره‌ای و ماندگاری چنین تصویری به کودک شرور، در دکتترین گناه نخستین بشر ریشه دارد (رک. جیمز و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۳-۳۴).

لکاته از شیرخوارگی مرموز و عجیب و شیطانی است. از توی نو عادت داشته ناخن دست چپش را می‌جوید تا زخم می‌شده (رک. هدایت، ۱۳۵۶: ۴۸). خاطره‌ی این دختر با نهر سورن در ذهن راوی زنده می‌شود. زمانی که با او سرمامک بازی می‌کرده است و او در آب می‌افتد و وقتی لباس خیسش را عوض می‌کنند و راوی تن لخت او را می‌بیند، لبخند می‌زند و انگشت سبابه‌ی دست چپش را می‌جود (همان: ۵۵). برادر لکاته از نظر راوی کاملاً شبیه او و نمادی از شرارت است. این کودک، به‌عنوان بازگوکننده‌ی سخنان لکاته، راوی را شری می‌داند که مرگش مساوی با رهایی خانواده‌ی لکاته و رسیدن به دارایی است. این کودک، گویی تکه‌ای زاده‌شده از وجود لکاته است که به شکلی صریح و ساده‌دلانه پیام‌های خواهرش را به راوی می‌رساند:

وارد اطاق که شد با چشم‌های متعجب ترکمنیش به من نگاه کرد و گفت: «شاجون می‌گه حکیم‌باشی گفته تو می‌میری از شرت خلاص می‌شیم. مگه آدم چطو می‌میره؟»

من گفتم: «بهش بگو خیلی وقته من مرده‌ام».

شاجون گفت: «اگه بچه‌ام نیفتاده بود همه‌ی خونه مال ما می‌شد» من بی‌اختیار زدم زیر خنده؛ یک خنده‌ی خشک زنده بود که مو را به تن آدم راست می‌کرد به‌طوری که صدای خودم را نمی‌شناختم. بچه هراسان از اتاق بیرون دوید» (هدایت، ۱۳۵۶: ۸۲).

به گفته‌ی پژوهشگران «در سخن ساده‌ی این کودک، آگاهی تازه‌ای در حال زاده‌شدن است. اندیشیدن به اینکه با کشتن یک انسان چه اندازه پول می‌توان به دست آورد، ما را از ارزشی که در مرحله‌ای ویژه از زندگی یک جامعه در حال چهره‌نمودن است، آگاه می‌کند» (مصباحی‌پورایرانیان، ۱۳۵۸: ۱۲۴). در واقع او با زبانی کودکانه می‌خواهد بگوید ارزش‌های عام ساخت اجتماعی نظم سنتی ایران، در حال زوال و ارزش‌های بورژوازی نوپای طماع، در حال فرمانرواشدن بر سراسر جامعه است (خجسته، ۱۳۸۶: ۳۲۶).

در داستان کوتاه *لاله* (چاپ ۱۳۱۱) نیز با کودک شرور مواجهیم. کودک با وجود قدرت تکلم، سکوت کرده است و خود را معرفی نمی‌کند و تا پایان ماجرا نام او مجهول می‌ماند. هیچ نشانی از خانواده‌اش به پیرمرد نمی‌دهد تا بتواند او را بازگرداند و شرورانه دزدی می‌کند.

«یک روز که خداداد وارد خانه‌اش شد، دید دو تا مرغ کاکلی در نزدیکی آلونکش راه می‌روند. هرچه خداداد به لاله نصیحت می‌کرد که دزدی بد است به آتش دوزخ می‌سوزی لبخند شیطانی روی لب‌های او نمودار می‌شد و به بهانه‌ای از این‌گونه مباحثات شانه خالی می‌کرد» (هدایت، ۱۳۹۸: ۷۲).

۴. ۱۱. بازگشت به کودکی

راوی بوف کور در ضمن خیال‌های پریشان خود به گذشته و کودکی و حتی پیش‌ازآن، یعنی لحظات پیش از زاده شدن و زهدان تاریک باز می‌گردد. این لحظه‌ها با محو افکار به پرتگاهی بی‌پایان و شب جاودان می‌انجامد:

«متدرجاً حالات و وقایع گذشته و یادگارهای پاک‌شده، فراموش‌شده‌ی زمان بچگی خودم را می‌دیدم. نه تنها می‌دیدم، بلکه در این گیرودارها شرکت داشتم و آن‌ها را حس می‌کردم، لحظه‌به‌لحظه کوچک‌تر و بچه‌تر می‌شدم، بعد ناگهان افکارم محو و تاریک شد، به نظرم آمد که تمام هستی من سر یک چنگک باریک آویخته شده و در ته چاه عمیق و تاریکی آویزان بودم بعد از سر چنگک رها شدم. می‌لغزیدم و دور می‌شدم ولی به هیچ مانعی بر نمی‌خوردم. یک پرتگاه بی‌پایان. در یک شب جاودانی بود. بعد از آن پرده‌های محو و پاک‌شده، پی‌درپی جلوی چشمم نقش می‌بست» (هدایت، ۱۳۵۶: ۳۴).

«راوی مسیر زمان را برعکس طی می‌کند. یادبودهای دوران کودکی که بر اثر مرور زمان رنگ باخته بود، بیش از پیش رنگ می‌گیرد، او نه تنها همه‌ی وقایع عصر مشروطه را می‌بیند، بلکه بنا به تصریح خود، در مبارزه‌های آن دوره شرکت می‌کند، سپس از این مرحله نیز می‌گذرد، واپسین مرحله‌ی کودکی را نیز درمی‌نوردد و به لحظه‌ی صفر زندگی می‌رسد. آنگاه به فراسوی تولد، به زهدان تاریک بر می‌گردد، از پشت پدر مسیر تیره و تاری را پس‌پس می‌پیماید و به چاه ویل تاریخ می‌افتد» (غیائی، ۱۳۸۱: ۱۹۱).

اگرچه گاهی کودکی راوی با یادآوری سیزده‌بدر و سرمامک‌بازی کنار نهر برایش تداعی می‌شود (رک. هدایت، ۱۳۵۶: ۶۴) و آن دوره را زمان آزادی از بند مسئولیت‌ها و شانه‌بالانداختن می‌داند (همان: ۵۲)، اما از نظر او مراحل زندگی، از جمله کودکی برای او جز حرف‌های پوچ چیز دیگری نیست (همان: ۳۸). راوی در دنیای آشفته‌ی بزرگ‌سالی با حسرت آرزو می‌کند بتواند همچون دوران کودکی نادان باشد و آسوده بخوابد: «کاش می‌توانستم مانند زمانی که بچه و نادان بودم آهسته بخوابم، خواب راحت و بی‌دغدغه...» (همان: ۴۹). از نظر راوی بوف کور، کودکی شیرین بازگشتنی نیست. دیگر نمی‌تواند با لکاته در بغل کسی شیر بخورد، سرمامک بازی کند... اکنون باید اشک بریزد و در آرزوی بازگشت به بهشت گمشده و زهدان و دامن مادر باشد (رک. تسلیمی، ۱۳۹۸: ۲۶).

۴. ۱۲. کودک معصوم

«کودک معصوم از اصلی‌ترین الگوهای کودک پیش‌جامعه‌شناختی است. این کودکان، دارای قلبی پاک، فرشته‌خو و آسمانی‌اند و هنوز توسط دنیا فاسد و تباه نشده‌اند» (رک. جیمز و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۰).

تجربه‌ی بازی راوی با لکاته و دیگر کودکان در طبیعت در کنار نهر سورن که در رؤیا و خاطرات بر او ظاهر می‌شود، همراه با سرخوشی و معصومیت است. صحنه‌ای که جایگاه دفن دختر اثیری نیز هست، کودکانی معصوم که اکنون بزرگ‌سالانی روان‌رنجور هستند را در خود جای داده بود (رک. هدایت، ۱۳۵۶: ۶۴ و ۵۴).

در داستان *گرداب* (چاپ ۱۳۱۱) کودک که از طبقه‌ی متوسط است، طرد می‌شود. با فرض گناه‌کاری مادرش او نیز گناه‌کار شناخته می‌شود. سوءظن پدر به مادر کودک سبب تردید علاقه به فرزند می‌شود. مرد در پایان به اشتباهش پی می‌برد و در پی جبران است اما درمی‌یابد دختر معصوم به دلیل بیماری از دنیا رفته است. فضای رمانتیک داستان حکم به مرگ شخصیت کودک می‌دهد (رک. هدایت، ۱۳۹۸).

۵. نتیجه‌گیری

هدایت تجربه‌ی بازنویسی قصه‌های عامیانه برای کودکان را در کارنامه‌ی ادبی خود دارد. در نشریه‌ها و اوسانه، به شکلی دغدغه‌مند، قصه‌های شفاهی را برای مخاطب عامه تبدیل به متونی خواندنی کرده است. او در رمان و داستان بلند و مجموعه‌داستان‌های بزرگ‌سالش، تصویری معمولاً تلخ و ناخوش از کودک و کودکی ارائه می‌کند. اگرچه عصر پهلوی عصر توجه به کودک و نیازهای اوست و تلاش می‌شود امکاناتی در اختیار کودکان قرار گیرد، اما کودکان طبقه‌های فرودست معمولاً از این امکانات تازه فراهم‌شده بهره‌ای نمی‌برند. تصویر کلی کودک و دوران کودکی در آثار واقع‌گرا، ناتورالیست و سورئالیست هدایت، حکایت کودکانی است که عضوی از طبقه‌های فرودست‌اند و نارسایی‌های زندگی را با تمام وجود لمس می‌کنند. حتی در داستانی که کودک از طبقه‌های متوسط جامعه است (*گرداب*) کاملاً معصومانه و رمانتیک‌وار از دنیا می‌رود. داستان‌های هدایت توصیف زشتی‌ها و نراستی‌ها و توجه به مطرودانی است که کودک و بزرگ‌سالش از حقوق انسانی بی‌بهره‌اند.

مطابق با الگوهای رایج جامعه‌شناختی می‌توان کودکان قربانی، یتیم، شرور و معصوم را در داستان‌های هدایت یافت. در کنار آن‌ها طبق شرایط اجتماعی فرهنگی ایران آن عهد و سبک داستان‌های هدایت می‌توان کودک-همسر، کودک-ابزار کسب درآمد، کودک-عامل تداوم نسل، کودک ته‌تغاری و کودک روان‌رنجور را نیز مشاهده کرد.

در این داستان‌ها کودکان ابزاری منفعل در دست بزرگ‌سالانی هستند که از آن‌ها برای رسیدن به منافع مادی، اجتماعی و فرهنگی سود می‌جویند. این کودکان اسیر کسانی هستند که خود در کودکی آسیب دیده‌اند و دچار عقده‌های درونی‌اند. آن‌ها نیز گویی در چنبره‌ی سرنوشت اسیرند و چاره‌ای جز پیش رفتن در مسیر ناکامی ندارند. تجربه‌های تلخ کودکی در آخر برای شخصیت‌های داستانی، نصیبی جز بی‌هویتی، سردرگمی و دست‌وپازدن در سیاهی در بزرگ‌سالی ندارد.

در مجموع می‌توان در داستان‌های هدایت در کنار الگوهای رایج، تصویری از کودکانی دید که درگیر فرهنگ و باورهای خرافی جامعه‌ی ایرانی هستند. هدایت کوشیده است با توصیف کودکان رنج‌کشیده و قربانی طبقه‌های فرودست در دوران مختلف نویسندگی خود، به نقد جامعه‌ای پردازد که در پی پیشرفت و مدرن‌سازی است و مدعی است که امکانات آموزشی و پرورشی در اختیار کودکان می‌نهد، اما بهره‌ی کودکان طبقه‌ی فرودتر از این امکانات تقریباً هیچ است.

منابع

- پستمن، نیل. (۱۳۹۱). نقش رسانه های تصویری در زوال دوران کودکی. ترجمه‌ی صادق طباطبایی، تهران: اطلاعات.
- پولاک، یاکوب‌ادوارد. (۱۳۶۸). سفرنامه‌ی پولاک «ایران و ایرانیان». ترجمه‌ی کیکاووس جهانداری، تهران: خوارزمی.
- تسلیمی، علی. (۱۳۹۸). «ویرانی تجربه در بوف کور». رخسار زبان، شماره ۱۰، صص ۲۰-۲۹.
- [/https://civilica.com/doc/1142542](https://civilica.com/doc/1142542)
- جمالی، عاطفه؛ خجسته، فرامرز. (۱۳۹۳). «بررسی کارکرد فانتزی؛ همچون تمهیدی کلیشه‌شکن در داستان‌های برگزیده‌ی کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی». *مطالعات ادبیات کودک*، سال ۵، شماره ۱ (پیاپی ۹)، صص ۱-۲۶.
- <https://doi.org/10.22099/jcls.2014.1625>
- جنکس، کریس. (۱۳۸۸). *دوران کودکی*. مترجم سارا ایمانیان، تهران: اختران.
- جیمز، آلیوس و همکاران. (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی دوران کودکی (نظریه‌پردازی درباره‌ی دوران کودکی)*. ترجمه‌ی علیرضا کرمانی و علیرضا ابراهیم‌آبادی، تهران: ثالث.
- حاتمی، زهرا. (۱۳۹۷). *تاریخ کودکی در ایران (از آغاز عصر ناصری تا پایان دوره‌ی رضاشاه)*. تهران: علم.
- حلاجی، عباس‌علی و همکاران. (۱۳۹۹). «موتیف، گونه‌ها و کارکردهای آن در داستان‌های ایرانی در دهه‌های ۲۰ و ۳۰ شمسی». *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*، سال ۱۳، شماره ۸، شماره‌ی پیاپی ۵، صص ۱۶۸-۱۹۱.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1696524>
- خاکساری، عالیه. (۱۳۹۷). *بررسی تطوّر مفهوم کودکی در داستان کوتاه بزرگسال (۱۳۰۰-۱۳۵۷)*. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد دانشگاه هرمزگان.
- خجسته، فرامرز. (۱۳۸۶). *تحلیل جامعه‌شناختی رمان فارسی (۱۲۹۹-۱۳۳۲)*؛ با پژوهشی در جامعه‌شناسی ادبیات، سیر تحول، اصول، نظریه‌ها و رهیافت‌ها. پایان‌نامه‌ی دکتری دانشگاه شهید بهشتی.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۵). *باورهای عامیانه‌ی مردم ایران*. تهران: چشمه.
- ربیعی، مهناز. (۱۳۹۱). *بررسی مفهوم کودکی در داستان‌های واقع‌گرای کودک در دهه‌ی هشتاد*. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت معلم تهران.
- رحمانیان، داریوش؛ حاتمی، زهرا. (۱۳۹۳). «کودکی و تجدد در دوره‌ی رضاشاه». *مطالعات تاریخ فرهنگی*، سال ۵، شماره‌ی ۲۰، صص ۶۱-۸۴. https://www.chistorys.ir/article_205173.html
- سیدحسینی، رضا. (۱۳۸۷). *مکتب‌های ادبی*. ج ۱، تهران: نگاه.
- شعبان، مریم. (۱۴۰۰). *جامعه‌شناسی کودکی (ساخت اجتماعی کودکی در ایران)*. تهران: روش‌شناسان، جامعه‌شناسان.
- شیخه، رضا. (۱۳۹۸). *بررسی تحلیلی مبانی بر ساخت‌گرایی اجتماعی درباره‌ی دوران کودکی و استلزامات تربیتی آن*. پایان‌نامه‌ی دکتری دانشگاه چمران اهواز.
- صنعتی، محمد. (۱۳۸۴). *صادق هدایت و هراس از مرگ*. تهران: مرکز.
- غیائی، محمدتقی. (۱۳۸۱). *تأویل بوف کور: قصه‌ی زندگی*. تهران: نیلوفر.
- کورووسارو، ویلیام‌ای. (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی کودک*. ترجمه‌ی علیرضا کرمانی و مسعود رجبی‌اردشیری، تهران: ثالث.
- کیلی، مری‌جین. (۱۳۹۶). *درآمدی بر مطالعات کودکی*. ترجمه‌ی علیرضا کرمانی، تهران: ثالث.

محمدپور، احمد. (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش اوج، تهران: جامعه‌شناسان.

_____ (۱۳۸۴). تاریخ ادبیات کودک ایران. ج ۸، تهران: چپستا.

مصباحی پورایرانیان، جمشید. (۱۳۵۸). واقعیت اجتماعی و جهان داستان. تهران: امیرکبیر.

مطوری، سارا. (۱۴۰۰). بررسی و تحلیل سیر دگرگونی انگاره و تصویر کودک و کودکی در نمایش‌نامه‌ی بزرگسالان از آغاز تا ۱۳۵۰. پایان‌نامه‌ی دکتری دانشگاه هرمزگان.

مؤمنی‌راد، اکبر و دیگران. (۱۳۹۲). «تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش، ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج». اندازه‌گیری تربیتی، سال ۴، شماره‌ی ۱۴، صص ۱۸۷-۲۲۲. https://jem.atu.ac.ir/article_92.html

میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۰). صد سال داستان نویسی ایران. ج ۱ و ۲، تهران: چشمه.

وودهد، مارتین و جمعی از مؤلفین. (۱۳۹۷). جستاری در مطالعات کودکی. مترجم‌ها زینب غنی و همکاران، تهران: جامعه‌شناسان.

هانت، پیتر. (۱۴۰۰). نقد، نظریه و ادبیات کودک. ترجمه‌ی سهراب رضوانی و امین یزدان‌پناه، تهران: مدرسه.

هدایت، صادق. (۱۳۳۱). سایه‌روشن. تهران: سینا.

_____ (۱۳۴۲). علویه خانم و ولنگاری. تهران: امیرکبیر.

_____ (۱۳۴۴). حاجی آقا. تهران: امیرکبیر.

_____ (۱۳۵۶). بوف کور. تهران: جاویدان.

_____ (۱۳۹۸). مجموعه آثار صادق هدایت. تهران: الماس پاریسیان.

یزدانی بجااربنه، فاطمه. (۱۴۰۲). کودکی و ویرانی تجربه در ادبیات معاصر باتکیه بر آثار (فروغ فرخزاد، صادق هدایت، سهراب سپهری و بیژن نجدی). پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد دانشگاه گیلان.

Sorin, Reesa. (2005). "Changing Images of Childhood - Reconceptualising Early Childhood Practice. International Journal of Transitions in Childhood". *Sociological analysis of children and childhood in Sadegh Hedayat's fictional orks*, Vol.1.